

POLITYKA I STRATEGIA BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

mgr Stefan RUDECKI¹

mgr Małgorzata GAWLIK-KOBYLIŃSKA²

METODOLOGIA I METODYKA BADAŃ ZJAWISKA KORUPCJI

Słowa kluczowe: korupcja, strategia antykorupcyjna, polityka antykorupcyjna, metodologia, metodyka, metoda badawcza, technika badawcza, narzędzia badawcze, system bezpieczeństwa, czynnik zagrożenia dla bezpieczeństwa, indeks percepcji korupcji, edukacja antykorupcyjna, prewencja antykorupcyjna, zwalczanie korupcji.

STRESZCZENIE

Artykuł przybliża problematykę badań nad korupcją. Umiejscawia zjawisko korupcji w obszarze nauk o bezpieczeństwie i obronności, wskazuje możliwe spektrum badawcze, określa cele i specyfikę badań naukowych związanych z tym zagadnieniem, a także prezentuje wybrane metody przeprowadzania badań zjawiska korupcji. Autorzy podkreślają znaczenie i wpływ tego rodzaju badań na system bezpieczeństwa państwa.

Wstęp

Ciekawość poznawcza otaczającego świata powoduje, że człowiek od zarania dziejów opisuje jego istotę oraz odkrywa i wyjaśnia rządzące nim prawa. Coraz lepiej radzimy sobie z opisywaniem zachodzących zdarzeń i zjawisk, wykorzy-

¹ Doktorant IV roku Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego. W obszarze zainteresowań naukowych doktoranta znajdują się zagadnienia z zakresu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i funkcjonowania służb specjalnych. Autor otworzył przewod doktorski, w ramach którego skupia się na badaniu zjawiska korupcji oraz jej przeciwdziałaniu zarówno w wymiarze państwowym, jak też międzynarodowym.

² Doktorantka IV roku Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego, w jej obszarze zainteresowań badawczych znajduje się edukacja dla bezpieczeństwa, w tym formy realizacji jej celów i zadań.

stując spektrum naukowych metod, technik i narzędzi badawczych, związanych z określoną dziedziną nauki. Podobnie jednak, jak dynamicznie zmienia się świat, tak i pozornie ugruntowane prawdy naukowe, nie są dane raz na zawsze. Podlegają one procesowi nieustającej weryfikacji, udoskonalaniu. Często przekuwane są w nowe formuły i twierdzenia. Niejednokrotnie także, w fazie kryzysu danej dziedziny, odchodzą w naukowy niebyt. Na przełomie XX i XXI wieku kluczową rolę teoretyczno-edukacyjną o systemach bezpieczeństwa w dwubiegunowym układzie geopolitycznym, odgrywały nauki wojskowe. W związku z dynamiką przemian i odchodzeniem od twierdzenia o wyższości działań militarnych nad niemilitarnymi w zakresie utrzymania równowagi i bezpieczeństwa międzynarodowego, nauki wojskowe znalazły się w kryzysie poznawczym. Kryzys taki może stanowić wstępną fazę rewolucji naukowej, która daje z kolei szansę na dostrzeżenie przez badaczy, innych niż militarne, zagrożeń dla systemu bezpieczeństwa. Do takich zagrożeń, zdaniem autorów, należy zjawisko korupcji. Występujące zarówno w skali wewnątrzpaństwowej, jak i międzynarodowej, na różnych szczeblach i w różnych obszarach aktywności człowieka. Korupcja postrzegana jest przy tym, nie tylko w aspekcie prawnokarnym, ale także w innych wymiarach – politologicznym, społeczno-ekonomicznym narodowym, socjologicznym, psychologicznym, jak również historycznym i pedagogicznym. Dopiero wówczas, gdy uda się ocenić, jak korupcja we wszystkich tych aspektach wpływa na psychikę człowieka, zachowania grup społecznych, na politykę i polityków, na poziom naszego życia i wiele innych istotnych dziedzin, będzie można dokonać rzetelnej, obiektywnej oceny jej wpływu na bezpieczeństwo wewnętrzne i międzynarodowe. Osiągnięcie tego będzie wymagać wykorzystania właściwej metodologii, przy użyciu odpowiednich metod, technik i narzędzi badawczych, które zostaną tutaj zarysowane.

Zainteresowanie zjawiskiem korupcji w naukach o bezpieczeństwie i obronności

We współczesnych rozważaniach naukowych nad szeroko pojętym bezpieczeństwem, wyraźnie widać trudność w formułowaniu przedmiotu badań. Widać także tendencje do zadawania nowych pytań i poszukiwania nowych odpowiedzi w kontekście szans, wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa. Obserwowane są nowe zjawiska w miejsce zimnowojennego, dwubiegunowego pojmowania świata i jego systemów militarnych. Zainteresowaniem badawczym cieszy się coraz bardziej sfera niemilitarna funkcjonowania człowieka w środowisku bezpieczeństwa. Podejmuje się próby definiowania oraz charakterystyki zjawisk nowych lub dotąd niedostrzeganych. Wyraźnie w naukach o obronności i bezpieczeństwie wzrasta

znaczenie państwowych i międzynarodowych działań o charakterze niezbrojnym i niemilitarnym, jednak wciąż aspekty te nie są wystarczająco opisane i zgłębione w literaturze przedmiotu, a w przypadku niektórych zagadnień – przez tę literaturę zupełnie ignorowane, jako czynniki pozostające bez wpływu na bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe.

Określanie metodologii i metodyki badań nad zjawiskiem korupcji zbiega się w czasie wyraźnego kryzysu nauk wojskowych i wyczerpania się obowiązującego paradygmatu tej dziedziny wiedzy, co dostrzeżone zostało i zaakcentowane przez wojskowe środowisko akademickie, między innymi przez Andrzeja Glena³. Paradoksalnie ten właśnie kryzys, jako jeden z etapów przemian intelektualnych, tak dobrze scharakteryzowany przez Thomasa Kuhna w *Strukturze rewolucji naukowych*, jest jednocześnie szansą nowego spojrzenia na zagadnienia bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Thomas Kuhn pisze między innymi: *Historyk nauki, który bada dawne prace naukowe z punktu widzenia współczesnej historiografii, skłonny być może do stwierdzenia, że gdy paradygmat ulega zmianie, wraz z nim zmienia się i świat. Kierując się nowym paradygmatem, uczeni stosują nowe przyrządy i kierują wzrok na nowe tereny. Jeszcze istotniejsze jest to, że w okresie rewolucji naukowej, posługując się dobrze znanymi przyrządami i badając to, co badali dawniej, dostrzegają oni coś zupełnie innego. Wygląda to tak, jak gdyby zawodowa społeczność uczonych przeniosła się nagle na inną planetę, gdzie przedmioty dobrze znane ukazują się w innym świetle wraz z innymi, nieznanymi*⁴.

Szansa na nowe spojrzenie badawcze, przeniesienie na *inną planetę*, nie miałyby racji bytu w przypadku tradycyjnego – na gruncie nauk wojskowych – pojmowania bezpieczeństwa i obronności. Państwowy system szkolnictwa wyższego nie pozostał bierny wobec dynamiki zmian w świecie i jego naukowym pojmowaniu. Ujął on szeroko rozumiane bezpieczeństwo w nowe ramy obszaru naukowo-badawczego. Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego, rozporządzeniem z dnia 8 sierpnia 2011 r. w *sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych*⁵, „wyodrębnił dwie dyscypliny naukowe: o bezpieczeństwie oraz o obronności, jako zbiory, których elementem stała się między innymi szeroko rozumiana wojskowość. Dyscypliny te umieszczone zostały ponadto w obszarze i dziedzinie nauk

³ A. Glen, *Podstawy poznawcze badań bezpieczeństwa narodowego*, „Zeszyty Naukowe AON” 2011, nr 2(83), s. 9.

⁴ T. S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa 1968, s. 127.

⁵ Zob. załącznik do Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w *sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych* (Dz. U. z 2011 r., Nr 179, poz. 1065).

społecznych, co determinuje dobór dodatkowych elementów, a nawet kompletnej metodologii i metodyk prowadzenia badań naukowych, bliskich badaczom społecznym”.

Autorzy przyznają, że intencją niniejszego artykułu nie jest udzielenie odpowiedzi na fundamentalne pytania o podstawy i porządek poznawczy nauk o bezpieczeństwie i obronności, na jakim należałoby oprzeć nowy paradygmat. Przyjmują jednak, że warunkiem koniecznym do jego powstania, jest implementowanie do nowo wyodrębnionych dyscyplin, uznanych w naukach wojskowych podstaw aksjologicznych, ontologicznych, metodologicznych i epistemologicznych, które przetrwały próbę czasu i dialektycznej konfrontacji, a następnie uzupełnienie ich z punktu widzenia współczesnego, porewolucyjnego (faza nauki normalnej – paradygmat nowy) pojmowania bezpieczeństwa⁶. Takie rozwiązanie, jako słuszne, wywieść można wprost ze sformułowanej przez duńskiego noblistę przełomu XIX i XX wieku, Nielsa Bohra, zasady korespondencji (odpowiedniości), wyjaśniającej postęp naukowy poprzez ścieranie się koncepcji wcześniejszych (pierwotnych) z następczymi, w wyniku którego koncepcje wcześniejsze nie są zupełnie odrzucane, lecz traktuje się je jako krańcowe formy i częściowy przypadek nowych teorii⁷.

Problematykę zrębu epistemologicznego nowego paradygmatu nauk o bezpieczeństwie podjął A. Glen, poszukując odpowiedzi na współcześnie zadawane tej dyscyplinie pytania o formowanie systemu wartości, określenie „bytu” bezpieczeństwa, jego struktur – poznawczej i językowej⁸. Badacz udziela jednocześnie pierwszych odpowiedzi, jak następująca: *Przedmiotem badań tej dyscypliny [nauki o bezpieczeństwie – przyp. aut.] są współczesne systemy bezpieczeństwa w wymiarze militarnym i niemilitarnym oraz ich funkcjonowanie na różnych poziomach organizacyjnych (...). Badania w zakresie tej dyscypliny powinny służyć tworzeniu teoretycznych podstaw i rozwojowi systemów bezpieczeństwa międzynarodowego, narodowego i systemów operacyjnych funkcjonujących w obszarze bezpieczeństwa*⁹.

Korupcja, w przekonaniu autorów, stanowi istotny czynnik wpływający na stabilność współczesnych systemów bezpieczeństwa w wymiarze militarnym i niemilitarnym, dlatego państwo powinno być wyposażone w odpowiednią, spójną strategię antykorupcyjną, realizując ją na różnych poziomach funkcjonowania tych systemów, przy wykorzystaniu odpowiednio dobranych metod i środków oddziaływania. Strategię tę należy dostosować do poziomu natężenia tego negatywnego dla państwa i obywateli zjawiska, i oprzeć o różne filary, w tym edukacyjny, prewencyjny

⁶ M. Pelc, *Wybrane problemy metodologiczne wojskowych badań naukowych*, AON, Warszawa 1998, s. 9, rys. 3.

⁷ Tamże, s. 9–10.

⁸ A. Glen, *Podstawy poznawcze badań...*, dz. cyt., s. 11.

⁹ Tamże.

oraz represyjny. Takie założenia zgodne są z duchem przemian formułujących nowy paradygmat naukowy w dyscyplinie bezpieczeństwa.

Z całą pewnością zjawisko korupcji posiada przymiot interdyscyplinarności. Zasadniczą potrzebą jawi się zatem wyeliminowanie indywidualnego metodycznie podejścia poszczególnych dyscyplin naukowych np. prawnokarnego, socjologicznego, historycznego czy psychologicznego, na rzecz zintegrowanej metodyki uzyskiwania odpowiedzi na podstawowe pytania badawcze, zogniskowanej wokół fundamentalnej wartości za jaką uznaje się szeroko rozumiane bezpieczeństwo.

Różni autorzy, reprezentujący różne obszary, dziedziny i dyscypliny badawcze, używają pojęcia *korupcja* w odmiennych kontekstach, uwypuklając inne znaczenia tego pojęcia. Słowo to pochodzi od łacińskiego wyrazu *corruptio*, które w średniowiecznej rzeczywistości wyrażało rozpad moralny, niegodziwe zachowanie, zepsucie. Jest to zgodne z klasycznym pojęciem korupcji, odnoszącym się w starożytnej Grecji mniej do działań jednostek, a bardziej do *moralnego zdrowia* całych społeczeństw, co podkreśla Michael Johnston¹⁰. Współczesne rozumienie tego słowa, sprowadza się do określania w obowiązujących aktach prawnych indywidualnych, zabronionych pod groźbą kary zachowań osób, przysparzających im korzyści majątkowych lub osobistych, jednocześnie skutkujących szkodą w sferze publicznej i gospodarce, o charakterze materialnym i niematerialnym. Takie właśnie, współczesne interpretowanie korupcji i zachowań korupcyjnych, proponuje między innymi ustawa o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym¹¹.

W związku z przedstawionymi trudnościami, badania nad korupcją, jej zakresem oraz wymiarem, stanowią obszerne zagadnienie, ujmujące rozmaite przecinające się aspekty. Aspekty te posiadają niezwykle interdyscyplinarny charakter, stąd samo umiejscowienie przedmiotu badań, wymaga dogłębnych przemyśleń oraz zastanowienia nad słusznością i celem obranego kierunku. Korupcja odgrywa poważną negatywną rolę w życiu społecznym i gospodarczym. Przez badaczy społecznych traktowana jest jako poważny czynnik wpływający na funkcjonowanie państwa. Jak zauważa szwedzki ekonomista Jakob Svensson: *Każde z państw o najwyższym wskaźniku występowania korupcji, to państwa rozwijające się lub państwa w okresie transformacji. Co ciekawe, wiele z nich jest regulowane, lub niedawno było rządzone przez socjalistyczne rządy*¹². Co więcej, według Lydii G. Segal, każda

¹⁰ M. Johnston, *The Search for Definitions: The Vitality of Politics and the Issue of Corruption*, International Social Science Journal, volume 48, issue 149, 1996, s. 332.

¹¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, art. 3a (Dz. U. z 2006 r., Nr 104, poz. 708).

¹² J. Svensson, *Eight Questions about Corruption*, „Journal of Economic Perspectives” 2005, nr 19(3), s. 24.

działalność gospodarcza, która nie idzie w zgodzie z naturalnymi prawami rynku [w rozumieniu liberalnym – przyp. aut.] jest narażona na wystąpienie zjawiska korupcji¹³. Za tymi opiniami przemawiają zarówno przypadki czynów korupcyjnych popełnionych na przestrzeni ostatnich lat przez osoby pełniące istotne, z punktu widzenia bezpieczeństwa, funkcje publiczne, jak również tendencje państw demokratycznych do wprowadzania nowych mechanizmów zwalczania korupcji w życiu publicznym i gospodarczym poprzez tworzenie właściwych ram prawnych, wdrażanie odpowiednich działań, formowania nowych, wyspecjalizowanych organów do tego celu. Różne wymiary i ujęcia, kierunki myślenia i działania, będą zatem ukazywały specyficzne obrazy rzeczywistości.

Jak widać, w przypadku proponowanych badań nad zjawiskiem korupcji, niezbędne jest w pierwszej kolejności, umiejscowienie tego zjawiska w określonej dyscyplinie naukowej, jaką jest nauka o bezpieczeństwie, a następnie wykazanie elementów świadczących o jego interdyscyplinarnym charakterze. Podejście naukowe wymaga również określenia zasadniczego celu badań, jak również specyfiki metodologicznej ich prowadzenia, a także wypracowania metodologii i metodyki, pozwalających na optymalne poznawanie przedmiotu oraz wykorzystanie wyników.

Obszary badawcze korupcji

Do zajęcia się problematyką korupcji w sposób integrujący i porządkujący różnorodne ujęcia tego zjawiska, skłania już wstępna analiza poświęconych mu publikacji, w tym publikacji naukowych. Co znamienne, podczas kwerendy dorobku naukowego, nie ujawniono jakiegokolwiek opracowania na temat zjawiska korupcji, w ramach nauk o bezpieczeństwie i obronności. Co więcej, tematyka ta pozostawia niedosyt także w innych dyscyplinach, jak socjologia, psychologia, pedagogika, politologia, ekonomia czy nauki prawne, chociaż przyznać należy, że niektóre z wymienionych dyscyplin przynajmniej odnotowują zainteresowanie tą negatywną społecznie aktywnością człowieka. Wśród podejmujących tę tematykę badaczy, na uwagę zasługują: Wiesław Jasiński, ze swym opracowaniem zatytułowanym: *Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych* (w kontekście prawno-karnym), Susan Rose-Ackerman z pracą: *Korupcja i rządy* (w kontekście socjologicznym, kulturowym i ekonomicznym), Anna Wierzbica z publikacją: *Przepisy antykorupcyjne w administracji publicznej oraz Ograniczenia antykorupcyjne w samorządzie terytorialnym* (w kontekście prawno-administracyjnym).

¹³ L. Segal, *Battling Corruption in America's Public Schools*, Northeastern University Press, Boston 2004, s. 23.

W wymienionych przypadkach wyraźnie dostrzegalny jest jednak wąski, ograniczony do szczegółowych dyscyplin naukowych, obszar zainteresowań badaczy. Traktowanie problemu korupcji sprowadza się raczej do studium przypadku „tu i teraz”, niż do kompleksowej oceny tego zjawiska z perspektywy zakłóceń w funkcjonowaniu państwa i organizacji międzyrządowych oraz bezpieczeństwa w ogólnym, szerokim rozumieniu tego pojęcia. Trudno oprzeć się ponadto wrażeniu, że zagadnienie korupcji jest traktowane poważniej przez organizacje pozarządowe, społeczne, aniżeli aparat władzy, będący przecież regulatorem życia społecznego, do którego kompetencji należy porządkowanie relacji w państwie i poprawa jego funkcjonowania.

Brak interdyscyplinarnego, teoretycznego fundamentu badawczego, a w efekcie odważnego definiowania, opisywania i przewidywania rozwoju zjawiska korupcji w systemie państwowym i międzynarodowym, w ocenie autorów, z góry zagraża wypracowaniu przez organa państwowe właściwych narzędzi zwalczających i ograniczających korupcję, a także ich wdrożeniu. Rządowa strategia antykorupcyjna z roku 2002 i jej nowelizacje, są tego najlepszym przykładem.

Wytuczanie obszarów badawczych zjawiska korupcji w literaturze zagranicznej najczęściej odbywa się w ramach nauk socjologicznych, skupiających się na percepcji korupcji w skali mikro i makrospołecznej oraz analizie warunków sprzyjających pojawieniu się korupcji.

Z kolei L. Segal prowadzi badania nad korupcją w ujęciu prawn-administracyjnym. Zwraca uwagę na złożoność systemu oraz złożoność organizacji¹⁴. Segal wskazuje, iż złożoność systemu jest ogólnym warunkiem wstępnym dla korupcji i wpływa na tworzenie się formalnych i nieformalnych powiązań strukturalnych poziomych, jak i pionowych¹⁵. Z kolei złożoność organizacyjna przyczynia się do trudności z utrzymaniem właściwego nadzoru oraz kontroli i zazwyczaj skutkuje niedoskonałością systemu prawnego oraz rynku¹⁶.

¹⁴ Autorzy mają świadomość, że pojęcie „organizacja” traktowane jest w teorii kierowania organizacją jako szczególny przypadek pojęcia „system” i często, przy określonych założeniach, pojęcia te są przez badaczy utożsamiane – zob. A. Glen, *Podstawy poznawcze badań...*, dz. cyt., s. 14.

¹⁵ L. Segal, *Battling Corruption in America's...*, dz. cyt., s. 46–49.

¹⁶ Niedoskonały system prawny pod względem przepisów i regulacji, a także brak skuteczności egzekwowania prawa, stwarzają pewnym grupom i osobom możliwości do rozwoju własnych interesów kosztem ogółu społeczeństwa. Natomiast niedoskonały rynek wiąże się z możliwością zaistnienia nieprawidłowości w zakresie współistnienia sektora publicznego i prywatnego, tamże, s. 46–49.

Zatem, jeżeli przyjęliśmy za słuszne i fundamentalne poglądy, iż korupcja jest zjawiskiem istotnym dla bezpieczeństwa w wymiarze państwowym i międzynarodowym, ma jednocześnie wymiar interdyscyplinarny, a jej badanie w obszarze nauk stosowanych wymaga instrumentarium, jakim posługują się przede wszystkim badacze w dziedzinie nauk społecznych¹⁷, to na tej podstawie możemy określić wstępne warunki i podstawy badawcze, i cele, jakie obowiązywać powinny przy naukowym rozpoznawaniu tego zjawiska.

Specyfika metodologii badań nad korupcją oraz jej zasadniczy cel

Obserwując najlepsze praktyki i doświadczenia szeregu państw rozwiniętych w zakresie działań antykorupcyjnych, wydaje się, że ważnym instrumentem ich wspierania jest metodologia prowadzenia badań nad zjawiskiem korupcji lub jej stanem (poziomem, percepcją, charakterystyką, obszarem oddziaływania), która powinna emanować na działania instytucji publicznych powołanych i zaangażowanych na rzecz jej zwalczania. Należy zaznaczyć, że w różnych państwach, ze względu na szeroko pojęte uwarunkowania środowiskowe (administracyjne, kulturowe, prawne, społeczne), prowadzenie badań nad stanem korupcji będzie posiadało swoją specyfikę. Nie oznacza to jednak, że wykluczone są pewne uogólnienia ze względu na podobieństwo niektórych obszarów, mechanizmów funkcjonowania wypracowanych w danym społeczeństwie. Dokonana przez Regionalne Centrum Badawcze w Bratysławie (*United Nations Development Programme Bratislava Regional Centre – UNDP BRC*)¹⁸ analiza działań Agencji Antykorupcyjnych (*Anticorruption Agencies – ACAs*) potwierdziła, iż pomimo różnic pomiędzy zadaniami tych Agencji, istnieją wspólne specyficzne cechy zjawiska korupcji determinujące te zadania i wywodzące się ze wspólnej historii¹⁹. Zgodnie z wynikami przeprowadzonych przez Centrum badań, jednym z elementów mającym wpływ na kształtowanie

¹⁷ Choć oczywiście nie tylko badacze tej dziedziny, bowiem niezbędne będzie w przypadku badania zjawiska korupcji sięganie po metody, techniki i narzędzia badawcze typowe dla innych obszarów, dziedzin i dyscyplin naukowych, jak prawne, humanistyczne, ekonomiczne czy wreszcie matematyczne i ich pochodne (np. statystyka).

¹⁸ Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) jest agendą ONZ, która tworzy globalną sieć na rzecz rozwoju w 166 krajach świata. Źródło: <http://www.undp.org.pl/> (dostęp 12.12.2012).

¹⁹ United Nations Development Programme, *Methodology for Assessing the Capacities of Anti-Corruption Agencies to Perform Preventive Functions*, UNDP Bratislava Regional Centre, Bratislava 2009.

się zjawiska korupcji w państwach postkomunistycznych, jest funkcjonowanie otoczenia administracyjnego, charakteryzującego się nepotyzmem, nieprzejrzystymi regułami podejmowania decyzji, czy ugruntowaną tradycją czerpania korzyści osobistych w związku z wykonywaniem zadań służbowych (urzędowych). Długotrwałe tłumienie swobód obywatelskich, niemożność stworzenia społecznej struktury poza kontrolą partii rządzącej, jak również brak niezależnych mediów, uniemożliwiało lub poważnie ograniczało możliwości, jakimi dysponują modelowe społeczeństwa obywatelskie. Ta wspólna komunistyczna przeszłość ma zatem znaczący wpływ na strukturę i dynamikę zachowań społeczeństwa. Paradoksalnie, przeprowadzenie badań nad stanem korupcji w danym państwie obciążonym socjalistyczną czy komunistyczną przeszłością, może być dokonywane za pomocą uniwersalnych metod, czy narzędzi badawczych. Przykładem możliwości zastosowania takiego rozwiązania jest opracowana przez Centrum metodologia oceny zdolności rozwiązań instytucjonalnych w zakresie konkretnego obszaru korupcji. Metodologia ta ma na celu wspomaganie agencji antykorupcyjnych w projektowaniu programów promujących ich zdolności prewencyjne i jest przykładem tzw. dobrych praktyk²⁰. Jedną z funkcji jaką te dobre praktyki mają pełnić, to zapobieganie działaniom korupcyjnym. Koncepcja dobrych praktyk, stawia sobie za cel realizowanie następujących zadań²¹:

- a. formułowania polityki antykorupcyjnej,
- b. prowadzenia diagnostyki i badań nad korupcją,
- c. opracowywania planów realizacji,
- d. opracowywania projektów legislacyjnych,
- e. tworzenia wytycznych dotyczących wdrożenia,
- f. monitorowania realizacji polityki antykorupcyjnej,
- g. oceny skuteczności polityki antykorupcyjnej,
- h. koordynowania realizacji strategii profilaktycznych,
- i. promowania międzynarodowej współpracy,
- j. upowszechniania wiedzy,
- k. zwiększenia udziału społeczeństwa obywatelskiego,
- l. stosowanie profilaktycznych działań antykorupcyjnych.

²⁰ Metodologia w szczególności prezentuje i wyjaśnia funkcje zapobiegania korupcji, adaptuje pojęcia dotyczące rozwoju kluczowych zdolności zapobiegania korupcji, podaje wytyczne w zakresie przeprowadzania oceny zdolności prewencyjnych agencji antykorupcyjnych. Opisuje również wykorzystanie odpowiednich narzędzi analizy ryzyka. C. Trutkowski, P. Koryś, *Przeciwdziałanie korupcji w praktyce. Polityka antykorupcyjna w polskiej administracji publicznej*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2013, s. 66.

²¹ Źródło: strona internetowa <http://europeandcis.undp.org/anticorruption> (dostęp 12.12.2012).

Kompleksowe strategie antykorupcyjne są szczególnym wyzwaniem dla każdej instytucji (państwa, organizacji międzyrządowej), ponieważ opracowanie takiego dokumentu wymaga szerokich konsultacji (w tym społecznych) i współpracy z różnymi podmiotami rządowymi i pozarządowymi (organami innych państw, organizacji międzynarodowych). Należy wskazać, że strategie są często opracowywane i weryfikowane, wyłącznie w celu spełnienia zobowiązań międzynarodowych. Nawet wtedy, gdy obowiązek taki nie istnieje, ich celem będzie dostosowanie krajowego porządku prawnego lub ram regulacyjnych, do najlepszych praktyk międzynarodowych. Wymaga to ścisłej wiedzy z zakresu międzynarodowych instrumentów, norm, procedur i dobrych praktyk, które zostały wykazane jako skuteczne, zarówno w konkretnym stosującym je państwie, jak i innych, aspirujących do ich stosowania. Oczywiście, ewentualne środki zaradcze muszą być dostosowane do kontekstu krajowego.

W zakresie przeprowadzania diagnostyki i badań, należy zaznaczyć, iż właściwe diagnostyczne badania są potrzebne do określenia natężenia zjawiska w danym systemie i zrozumienia mechanizmu jego rozprzestrzeniania się. Metody diagnostyczne obejmują analizę legislacyjną, polegającą na analizie poszczególnych systemów prawnych, konkretnych przepisów oraz ich praktycznemu stosowaniu (np. w obszarze zamówień publicznych). Diagnostyka obejmuje także analizę danych statystycznych, w celu określenia wskaźników korupcji. W ramach tych metod ocenie podlega także czynnik ryzyka wystąpienia korupcji.

Powszechnie jest stosowanie szeregu społecznych metod badawczych, takich jak wywiad (w tym wywiad ekspercki), ankieta, obserwacja, jak również analiza (np. powiązań w ramach systemu /-ów/ lub określonej polityki państwa). Badania wymagają kompetencji związanych z pobieraniem (i dobieraniem) próbek oraz przetwarzaniem ich jako materiału do obserwacji statystycznych. Biorąc pod uwagę zakres programu badań oraz zakres wymaganych umiejętności, prawdopodobne jest, iż część prac zlecona jest wyspecjalizowanym podmiotom. Stanowi to okazję do współpracy z przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego, krajowymi i międzynarodowymi instytucjami akademickimi, czy ośrodkami analitycznymi. Należy również pamiętać, że nowe metody badań są stale rozwijane, a innowacyjność w tej dziedzinie, umieścić należy pośród współczesnych wyzwań metodologicznych i metodycznych.

Plany wdrożeniowe wyznaczają konkretne terminy, obowiązki, i standardy oceny oraz przewidują szacunkowe koszty na realizację poszczególnych celów. Plany realizacji projektu wymagają umiejętności w zakresie zarządzania, monitorowania oraz oceny umiejętności formułowania wskaźników realizacji oraz kosztów. Realizacja tej funkcji wymaga szerokich umiejętności komunikacyjnych i koordynacyjnych z wszystkimi zainteresowanymi instytucjami.

Nowe lub zmienione przepisy często stanowią ważny krok w realizacji działań antykorupcyjnych. Kluczowym elementem jest zapewnienie bezkonfliktowości pomiędzy przepisami ogólnymi i szczegółowymi. W przypadku uprawianej przez nas dyscypliny naukowej w zakresie bezpieczeństwa i obronności, aspekt ten jest szczególnie istotny, gdyż wyraźnie podkreślana jest przez środowisko naukowe wielowątkowość i ogromny zakres przedmiotu poznania. Waldemar Kitler pisze między innymi: *Dziedzina bezpieczeństwa narodowego (...) jest na tyle specyficznym przejawem działalności państwa, że nie będzie żadnym błędem twierdzenie o jej interdyscyplinarnym i utylitarnym charakterze. Twierdzi ponadto: Nie ma praktycznie żadnych istotnych przejawów działalności państwa, aktywności społecznej i działalności gospodarczej, z którymi nie byłoby związane bezpieczeństwo, i które nie byłyby z nim związane, a co za tym idzie – nie ma takiego obszaru działalności organów państwa, w tym władzy publicznej organizującej tę działalność, który nie wiązałby się z gwarantowaniem szeroko pojętego bezpieczeństwa*²². Skuteczne wdrożenie określonego porządku publicznego często wymaga znacznych zmian instytucjonalnych, struktury organizacyjnej, procedur, instrumentów, etc. Opracowanie takich wytycznych powinno odbywać się w ściślejszej współpracy z instytucjami wykonawczymi, reprezentującymi poszczególne dziedziny.

W kwestii monitorowania realizacji polityki antykorupcyjnej, należy wspomnieć, że agencje antykorupcyjne są często upoważniane do monitorowania realizacji polityki antykorupcyjnej przez inne instytucje. Aby wykonać to zadanie skutecznie, agencje będą musiały w przyszłości komunikować się i współpracować ze wszystkimi zainteresowanymi instytucjami krajowymi w zbieraniu okresowych raportów na temat stanu poszczególnych elementów i zachodzących przemian w obszarze problematyki korupcyjnej, formułować okresowe wytyczne, w tym dotyczące jakości sprawozdań otrzymywanych od instytucji oraz dotyczące przeglądu postępów według określonych kryteriów.

W ocenie skuteczności polityki antykorupcyjnej powinny być widoczne powiązania między wstępnymi badaniami diagnostycznymi, a badaniami przeprowadzanymi później do celów oceny: wstępne wyniki powinny stanowić odniesienie dla przyszłych pomiarów. Ponadto, muszą być powtarzane te same metody diagnostyczne w podobnych warunkach, w celu uzyskania porównywalnych wyników. Badanie musi być powszechnie uważane za bezstronne i obiektywne, a w tym zakresie, jest to kwestia jego zlecenia np. niezależnej organizacji pozarządowej.

Agencje antykorupcyjne są również zazwyczaj upoważnione do koordynowania realizacji polityki antykorupcyjnej. Koordynacja ta odbywa się już na etapie

²² W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, AON, Warszawa 2011, s. 191–192.

opracowywania polityki antykorupcyjnej i planów wdrożeniowych, ale również na etapie monitorowania postępów w realizacji oraz oceny wyników.

Współpraca w dziedzinie opracowywania narodowych strategii antykorupcyjnych, w tym współpraca na poziomie legislacyjnym, zharmonizowanym z międzynarodowymi normami oraz dobrymi praktykami, oznacza większe zaangażowanie w międzynarodową współpracę, a więc w budowanie wspólnej, wolnej od korupcji, przyszłości społeczności międzynarodowej.

Upowszechnianie wiedzy na temat korupcji jest wyraźnie zaakcentowane w artykule 6 Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji²³, która wyraźnie podkreśla potrzebę wzrostu i upowszechniania wiedzy na temat zapobiegania korupcji²⁴, jako kluczowej funkcji jej zapobiegania. Podnoszenie wiedzy może być interpretowane jako jej wytwarzanie (kreowanie), co bez wątplenia wpływa na rozwój świadomości społecznej, a co za tym idzie również polityki antykorupcyjnej danego państwa, badań diagnostycznych, czy oceny skuteczności takiej polityki. Upowszechnianie wiedzy, oznacza z kolei podjęcie określonego, zaplanowanego i systematycznie realizowanego wysiłku, w celu poszerzenia wiedzy tak ogólnej, jak i specjalistycznej z przedmiotowego zakresu. Upowszechnianie wiedzy może odbywać się poprzez tworzenie łatwych do zrozumienia materiałów informacyjnych (odpowiednia polityka informacyjna), w tym informacji o normach właściwego postępowania pracowników określonych instytucji publicznych, przedsiębiorców, innych uczestników życia publicznego. Upowszechnianiem wiedzy będzie również organizowanie warsztatów, szkoleń, prelekcji, często prowadzenie dynamicznych kampanii społecznych z wykorzystaniem wszelkich dostępnych środków komunikacji masowej. Te wysiłki znacząco przyczynią się do podnoszenia świadomości społecznej o szkodliwości korupcji dla życia publicznego (w tym bezpieczeństwa państwa), skutkującej podważeniem zaufania do organów państwa, wreszcie szkodliwości dla konkretnego, indywidualnego interesu każdego obywatela.

Zwiększenie udziału społeczeństwa obywatelskiego w walce z korupcją powinno opierać się o trzy filary. Pierwszy dotyczy rozwoju systemów i polityki promującej przejrzystość i odpowiedzialność sektora publicznego i uczestnictwa obywateli w podejmowaniu decyzji (realny udział w procesie decyzyjnym). Drugi filar, oparty o społeczeństwo obywatelskie, powinien doprowadzić do zintensyfikowania działań na rzecz realizacji funkcji prewencyjnych. Działania w jego ramach polegać powinny m.in. na formułowaniu polityki antykorupcyjnej, badaniach diagnostycznych, monitorowaniu realizacji tej polityki i upowszechnianiu wiedzy na temat

²³ *Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji* została ratyfikowana przez Polskę w dniu 15 września 2006 roku (Dz. U. z 2007 r., Nr 84, poz. 563).

²⁴ Tamże, art. 6 ust. 1 pkt b.

zapobiegania korupcji. Trzeci filar powinien obejmować obszar zapewnienia przez państwo warunków skutecznej interwencji społecznej – przekazywania raportów, skarg, wniosków, informacji, zawiadomień obywateli dotyczących korupcji i korupcyjnych zachowań (*whistleblowers*). Ten ostatni element wymaga opracowania i zastosowania wiarygodnych oraz podnoszących zaufanie społeczeństwa do państwa mechanizmów, sprzyjających opieraniu się korupcji oraz wykorzystaniu oddolnej inicjatywy (potencjału) do zapobiegania jej, i w pewnym sensie, zwalczania w najwcześniejszym możliwym stadium.

W zakresie wykonywania profilaktycznych działań antykorupcyjnych, agencje antykorupcyjne są często upoważnione do wdrażania oraz/lub egzekwowania poszczególnych elementów zapobiegawczych, takich jak:

- przepisy dotyczące konfliktu interesów;
- kodeksy etyki;
- regulacje dotyczące deklaracji aktywów (oświadczenia majątkowe);
- zasady dotyczące prezentów otrzymanych przez osoby pełniące funkcje publiczne (rejestry korzyści);
- publiczne ogłoszenia o zamówieniach publicznych;
- regulacje nt. przejrzystości funkcjonowania i finansowania partii politycznych i kampanii wyborczych.

Niektóre agencje mogą być upoważnione do prowadzenia dochodzeń (śledztw), a nawet orzekania kar dyscyplinarnych za naruszanie określonych zasad.

Wymienione cele stanowią uniwersalne wytyczne dla instytucji, których zadaniem jest opracowywanie metod, technik oraz narzędzi służących do badań zjawiska korupcji.

Metody, techniki i narzędzia badawcze – wybrane przykłady

Prawidłowy dobór metod, technik i narzędzi badawczych ma zasadniczy i bezpośredni wpływ na proces poznawczy oraz jego rezultaty. Nasza, z założenia dążąca do obiektywizmu, ocena zjawiska korupcji i jej wpływu na bezpieczeństwo, będzie zatem wynikać z precyzji dobranego instrumentarium, jakim posłużymy się opisując to zjawisko, dostrzegając i badając mechanizmy mu towarzyszące, dokonując jego oceny w kontekście społeczno-politycznym i ekonomicznym państwa oraz wspólnot międzynarodowych, a także proponując modelowe rozwiązania systemowe pozwalające, skuteczniej zapobiegać i zwalczać korupcję. W jaki sposób jednak dokonać właściwej selekcji metod, technik i narzędzi badawczych do takiego

przedsięwzięcia? Wskazówkę daje nam między innymi Jerzy Apanowicz, który w *Metodologicznych uwarunkowaniach pracy naukowej*, podpowiada, iż *postawienie problemu, określenie tez i sformułowanie hipotez (-y) sprzyja doborowi metod, technik i narzędzi badawczych. Właściwy dobór metod, technik i narzędzi badawczych (...) zapewnia pozyskanie rzetelnych zmiennych, ich jakości i wartości, a także wskaźników. Należy dokładnie ustalić, za pomocą jakiej metody i jakich technik badawczych można poprawnie (optymalnie) stwierdzić występowanie i nasilenie wartości ilościowych lub jakościowych badanej zmiennej*²⁵.

Trudno o argumenty przeciwko twierdzeniu, że powyższe wskazówki są prawdziwe dla wszelkich form aktywności naukowej. Zatem należy przyjąć, że to konkretnie rozpoznawany problem badawczy (i problemy szczegółowe) oraz przyjęte w związku z nim tezy (hipotezy), implikują dobór koniecznych do zastosowania instrumentów, jakimi należy posłużyć się, w celu uzyskania rzetelnych, obiektywnych rezultatów badawczych.

Jednym z przykładów zastosowania metod, technik i narzędzi w prowadzeniu badań, w tym przypadku nad czynnikami ryzyka korupcji, jest badanie autorstwa Marie Laberge (UNDP Oslo Governance Centre, 2007). Według niej, czynności związane z przyjmowaniem lub wręczaniem jakichkolwiek korzyści, dzieją się „w cieniu” (*in the shadows*) i rzadko można zaobserwować bezpośrednie występowanie korupcji. Podczas badań dotyczących sektora publicznego w Tadżykistanie, autorka zauważyła, że łatwiej skupić się na potencjalnych obszarach ryzyka i zbierać dowody na temat podatności na korupcję – tzw. „wskaźniki czerwonych flag” (*red flag indicators*), niż mierzyć skuteczność mechanizmów antykorupcyjnych. Do diagnozowania i pomiaru ryzyka wystąpienia korupcji Laberge zastosowała dwa rodzaje narzędzi: wewnętrzne i zewnętrzne. Pierwsze narzędzie ma na celu identyfikację czynników instytucjonalnych, które mogą sprzyjać korupcji: przywództwo, kultura instytucjonalna (tradycja stwarzania tzw. „okazji”), wewnętrzne przepisy, procedury, mechanizmy egzekwowania prawa, brak przejrzystości działań. Źródłami informacji były: personel, eksperci, przegląd dokumentów wewnętrznych (procedur, danych budżetowych, dokumentów przetargowych). Drugi rodzaj to narzędzie zewnętrzne, którego celem zastosowania było sprawdzenie poprawności określenia ryzyk występowania korupcji, zidentyfikowanych przez ekspertów (opinie ekspertów uzupełnione przez opinie konsumentów). Źródła informacji stanowili: eksperci, konsumenci, wykonawcy, przedstawiciele tzw. społeczeństwa obywatelskiego.

Wśród metod badawczych zastosowanych przez Marie Laberge znalazły się:
– badanie ankietowe,

²⁵ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne*, Difin, Warszawa 2005, s. 106.

- wywiad (w tym wywiad ekspercki),
- badanie focusowe,
- obserwacja,
- analiza dokumentów,
- triangulacja (metoda sprawdzenia (weryfikacji) informacji)²⁶.

Badaczka, w celu wyjaśniania i opisanie zjawisk, zastosowała podejście analityczne np. dokonując przeglądu dokumentów, przeprowadzając wywiady, typując grupy focusowe (docelowe), stosując obserwację, natomiast w celu dokonania odpowiednich pomiarów, podejście ilościowe (kwestionariusz).

Omówiony przykład badania w obszarze korupcji, dotyczący analizy ryzyka tego zjawiska, może niewątpliwie stanowić gotowy, uniwersalny wzór do zastosowania przy badaniu określonych cech zjawiska korupcji w obszarze bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego.

Podsumowanie

Za traktowaniem korupcji jako poważnego czynnika wpływającego na funkcjonowanie państw przemawia wiele faktów. Przemawiają za tym zarówno przypadki czynów korupcyjnych popełnionych na przestrzeni ostatnich lat przez osoby pełniące istotne, z punktu widzenia bezpieczeństwa, funkcje publiczne, jak również tendencje państw do wprowadzania nowych mechanizmów zwalczania korupcji poprzez tworzenie właściwych ram prawnych, wdrażanie odpowiednich działań, formowania nowych, wyspecjalizowanych organów w tym celu. Dla uzasadnienia słuszności hipotezy o istocie zjawiska korupcji dla obszaru bezpieczeństwa, należy zwrócić szczególną uwagę na podłoże polityczno-gospodarcze w poszczególnych rozwiniętych państwach demokratycznych oraz nowe cele, jakie postawiły sobie one zarówno w wymiarze indywidualnym, jak też w ramach zbiorowości międzynarodowych. Wśród tych współczesnych celów, jest m.in. systemowa, zaplanowana i podlegająca ocenie – walka z korupcją. Znalazło to odzwierciedlenie w tworzeniu m.in. wyspecjalizowanych organów do walki z korupcją, jak: Centralne Biuro Antykorupcyjne (CBA) w Polsce, European Anti-Fraud Office (OLAF) w ramach

²⁶ Ten sam temat omawiany jest z różnymi grupami osób. Grupy te analizują to samo zagadnienie, ale przy użyciu różnych metod. Ta sama grupa analizuje problem w różnych momentach i w różnych odstępach czasowych. Wyniki analizy przeprowadzonej przez jedną grupę są uwzględniane w dyskusji w kolejnych grupach. Wyniki badania są pod koniec udostępniane grupom, w celu ich walidacji.

UE oraz United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) w Organizacji Narodów Zjednoczonych. Działania tych urzędów stanowią element określonych, choć niezupełnie spójnych, strategii antykorupcyjnych w walce z globalną korupcją.

Najnowsze badania naukowe, wykonywane nie przez instytucje pozarządowe, fundacje czy stowarzyszenia, lecz przez profesjonalne, publiczne ośrodki naukowo-badawcze, zmierzać winny do wskazania zbiorowości społecznym przewidywanych kierunków rozwoju zjawiska, jego cechy, obszary występowania, strukturę i wpływ na szeroko rozumiane bezpieczeństwo tych zbiorowości.

Badania te powinny być oparte o wyodrębnioną i spójną metodologię i metodykę. Jak starano się przedstawić w zarysie, problematyka metodologii i metodyki badań nad zjawiskiem korupcji, stanowi z punktu widzenia dopiero tworzącego się paradygmatu dyscyplin naukowych dotyczących bezpieczeństwa i obronności, obszar otwarty, na obecnym etapie poszukiwań i doboru odpowiednich środków – nie w pełni nieustalony.

Korupcja jest zjawiskiem wysoce negatywnym zarówno pod względem społeczno-politycznym, ekonomicznym, psychologicznym, jak też moralnym i etycznym. Mimo tego, nie stanowi przedmiotu głębszej i całościowej refleksji naukowej, a jedynie pojawia się w ściśle określonych dyscyplinach naukowych w sposób wybiórczy i relatywistyczny. Publicznie, korupcja wywoływana jest najczęściej dla określonych celów politycznych określonych ugrupowań. Dlatego w obliczu kryzysu nauk o bezpieczeństwie i obronności, korupcja jako czynnik zagrożenia dla wartości, jaką jest bezpieczeństwo, musi zostać poddana rzetelnym badaniom przez środowisko naukowe dysponujące odpowiednią wiedzą, doświadczeniem i instrumentarium, pozwalającym na udzielenie odpowiedzi na podstawowe i szczegółowe pytania badawcze z tym związane. Wszystkie te zabiegi podejmować należy dla lepszego zrozumienia otaczającej nas rzeczywistości i tworzenia warunków lepszej i wolnej od zagrożeń przyszłości.

Wśród zasadniczych pytań, jakie naukowcy zajmujący się tymi dyscyplinami będą musieli postawić w ciągu najbliższych lat, będą m.in. pytania o istnienie niepodważalnych, negatywnych związków pomiędzy korupcją a bezpieczeństwem narodowym i międzynarodowym, o natężenie oraz skutki oddziaływania korupcji – a na tej podstawie – o modelowy i rzeczywisty kształt przyszłej strategii antykorupcyjnej na poziomie lokalnym, regionalnym, państwowym i międzynarodowym. Niezbędne będzie również określenie środków, przy udziale jakich kształt ten można będzie w przyszłości osiągnąć.

Biorąc powyższe założenia pod uwagę, artykuł, zdaniem autorów, jest przyczynkiem do refleksji – nie „czy”, ale „jak” realizować wyznaczone cele we wska-

zanym obszarze badawczym. Jak wypracować sposób skutecznego badania zjawiska korupcji w obszarze bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego? Przy wykorzystaniu jakich metod, technik i narzędzi, przy założeniu jej interdyscyplinarnego charakteru, co niezwykle istotne *in statu nascendi* nowego paradygmatu naukowego. Autorzy przedstawili przy tym kilka instrumentów, jakimi skutecznie posługiwano się dotychczas, podczas badań ilościowych i jakościowych zjawiska korupcji w różnych aspektach i obszarach jej występowania, realizowanych pod patronatem Organizacji Narodów Zjednoczonych, które to doświadczenia mogą być wskazówką do dalszego działania przy ostatecznym formułowaniu metodologii i metodyki badania korupcji, z wykorzystaniem tego wszystkiego, co uznane w świecie nauki, w tym tego, co przetrwało dialektyczną krytykę na gruncie tzw. nauk wojskowych.

Keywords: corruption, anticorruption strategy, anticorruption policy, methodology of research, research methods, research techniques, research tools, security system, security threat factors, corruption perception index, anticorruption education, anticorruption prevention, anticorruption combat.

SUMMARY

The article discusses problems with research on corruption in the context of security and defense sciences; what is more, it indicates possible areas of research, the aim and specifics of research on corruption, as well as describes chosen methods of research. Regarding either the wide scope of the issue or conditions having an influence on the research results, the authors of the article are trying to struggle with a range of approaches throughout a revision of the latest domestic and foreign publications. At the same time they paid attention to the role of such research for the state security system.

Bibliografia

- Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne*, Difin, Warszawa 2005.
- Johnston, M. *The Search for Definitions: The Vitality of Politics and the Issue of Corruption*, International Social Science Journal, volume 48, issue 149, 1996, s. 332.
- Glen A., *Podstawy poznawcze badań bezpieczeństwa narodowego*, „Zeszyty Naukowe AON” 2011, nr 2(83).

- Kitler W., *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, AON, Warszawa 2011.
- Kuhn T. S., *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa 1968.
- Pelc M., *Wybrane problemy metodologiczne wojskowych badań naukowych*, AON, Warszawa 1998.
- Segal L., *Battling Corruption in America's Public Schools*, Northeastern University Press, Boston 2004.
- Strona internetowa <http://europeandcis.undp.org/anticorruption>.
- Strona internetowa UNDP: <http://www.undp.org.pl/>.
- Svensson J., *Eight Questions about Corruption*, „Journal of Economic Perspectives” 2005, 19(3).
- Trutkowski C., Koryś P., *Przeciwdziałanie korupcji w praktyce. Polityka antykorupcyjna w polskiej administracji publicznej*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2013.
- United Nations Development Programme, *Methodology for Assessing the Capacities of Anti-Corruption Agencies to Perform Preventive Functions*, UNDP Bratislava Regional Centre, Bratislava 2009.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz. U. z 2006 r., Nr 104, poz. 708).
- Załącznik do Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz. U. z 2011 r., Nr 179, poz. 1065).